

Botiga i treball a domicili: un exemple de protoindustrialització a Catalunya (Valls, 1782-1800). El cas de Fidel Moragas Fortuny

CARME SANMARTÍ ROSET

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

MONTSERRAT SANMARTÍ ROSET*

Universitat Rovira i Virgili

Resum

Aquest article es proposa estudiar, des d'una perspectiva de gènere, el treball a domicili d'un conjunt de dones de Valls (Tarragona) en les dues darreres dècades del segle XVIII, i aprofundeix en l'impacte de la seva feina tant en l'àmbit personal i familiar com en el desenvolupament econòmic i social de l'entorn. Si bé les transformacions experimentades per la societat catalana durant la protoindustrialització disposen d'un corpus bibliogràfic notable i es continuen estudiant, no existeixen estudis de cas que analitzin les condicions socials i econòmiques de les dones que treballaven a domicili. També tractarem la relació que aquestes dones mantenien amb la botiga que Moragas regentava, en la qual venia al major i al detall una gran varietat de productes,

* © Carme Sanmartí i Roset; © Montserrat Sanmartí i Roset | CC BY-SA 4.0 | Article rebut l'11 de gener del 2023, acceptat el 31 de maig del 2023 i publicat el desembre del 2023 | mcarme.sanmarti@uvic.cat | <https://orcid.org/0000-0003-4354-0157> (Carme Sanmartí); <https://orcid.org/0000-0002-0720-8408> (Montserrat Sanmartí).

entre els quals destacaven els tèxtils. L'estudi mostra que la remuneració percebuda per les treballadores garantia el pagament de les compres que feien a la botiga.

Paraules clau: protoindustrialització, botiga, Moragas, treball a domicili, filadores.

Tienda y trabajo a domicilio: un ejemplo de protoindustrialización en Cataluña (Valls, 1782-1800). El caso de Fidel Moragas Fortuny

Resumen

Este artículo se propone estudiar, desde una perspectiva de género, el trabajo a domicilio de un conjunto de mujeres de Valls (Tarragona) en las dos últimas décadas del siglo XVIII, y hace hincapié en el impacto de su trabajo, tanto a nivel personal y familiar como en el desarrollo del entorno económico y social. Si bien las transformaciones experimentadas por la sociedad catalana durante la protoindustrialización cuentan con un corpus bibliográfico notable y están en vías de un conocimiento más profundo, no existen estudios de caso que analicen las condiciones sociales y económicas de las mujeres que trabajaban a domicilio. También trataremos la relación que estas trabajadoras mantenían con la «botiga» que Moragas regentaba, en la que vendía al por mayor y al por menor una gran variedad de productos, entre los que destacaban los textiles. El estudio muestra que la remuneración percibida por las trabajadoras garantizaba el pago de las compras que realizaban en la «botiga» de Fidel Moragas.

Palabras clave: protoindustrialización, tienda, Moragas, trabajo a domicilio, hilanderas.

Shop and home-based work, an example of proto-industrialization in Catalonia (Valls, 1782-1800). The case of Fidel Moragas Fortuny

Abstract

This article aims to study, from a gender perspective, the home-based work of a group of women in Valls (Tarragona) during the last two decades of the eighteenth century, emphasizing the impact of their work on both a personal and family level, as well as on the development of the economic and social

environment. While the transformations experienced in Catalan society during proto-industrialization have a notable bibliographic corpus and are undergoing deeper study, there are no case studies that analyze the social and economic conditions of women who worked from home. We will also examine the relationship that these workers maintained with the “botiga” (shop) managed by Moragas, where a wide variety of products were sold wholesale and retail, including textiles. The study demonstrates how the remuneration received by the workers guaranteed payment for purchases made at Fidel Moragas’ “botiga”.

Keywords: proto-industrialization, shop, Moragas, home-based work, spinner.

1. *Introducció*

En les darreres dècades, una munió d’estudis sobre la protoindustrialització han aprofundit en els factors necessaris per tal que des de mitjan segle XVIII i fins a mitjan XIX l’economia europea experimentés unes taxes de creixement que marcaren el naixement d’una nova etapa en la història econòmica europea. Si inicialment es consideraren imprescindibles el creixement demogràfic, l’acumulació de capital, el coneixement i el paper de les institucions econòmiques i polítiques, s’hi agregaren la rellevància dels canvis culturals i la qualitat del capital humà.¹

1. Entre aquests estudis destaquem els següents: Peter KRIEDTE, Hans MEDICK i Jürgen SCHLUMBOHM, *Industrialización antes de la industrialización*, Crítica, Barcelona, 1986, que estudia, entre altres aspectes, les diferències que hi va haver entre les llars camperoles i les que sorgiren arran de la protoindustrialització, segons les activitats que els va correspondre assumir; Jan DE VRIES, *La revolución industrial: Consumo y economía doméstica desde 1650 hasta el presente*, Crítica, Barcelona, 2009, que planteja l’estructura i el comportament de les famílies i l’evolució del consum; Maxine BERG, *La era de las manufacturas: Una nueva historia de la revolución industrial británica*, Crítica, Barcelona, 1987, que assenyalava la importància de l’increment de la producció manufacturera comercial al camp, amb disponibilitat de mà d’obra barata, especialment femenina, la qual cosa afavorí l’acumulació de capital; Jaume TORRAS, *La industria antes de la fábrica*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca,

Julie Marfany defineix la protoindustrialització com una nova forma de producció industrial destinada als mercats no locals que solia mantenir el seu caràcter rural i domèstic i convivia amb l'activitat agrícola, alhora que requeria més inversió de capital i canvis en l'organització respecte a la producció tradicional.²

Aquest marc teòric general s'ha ajustat a l'evolució que va experimentar Catalunya amb recerques que han establert les bases del desenvolupament de la protoindustrialització en els diferents territoris per observar les especificitats de cada cas. Entre els estudiosos destaquen Jordi Maluquer, que conclou que, en el cas català, l'especialització vitícola va ser fonamental en els canvis econòmics perquè va fer augmentar la productivitat en termes monetaris i de rendibilitat.³ Per a Jaume Torras, la demanda de vi i aiguardent en els mercats atlàntics va crear unes oportunitats que es van aprofitar per modificar l'estructura de la propietat i la distribució de la renda agrària.⁴ Els estudis de Jordi Andreu sobre el creixement de la població, basats en la natalitat, la mortalitat i la nupcialitat, apunten que aquest creixement va ser especialment rellevant en els territoris lligats a l'especialització vitícola.⁵ D'altra banda, el desenvolupament urbà ha estat estudiat per Jaume Dantí⁶ i Albert Gar-

2019, que a partir de la pregunta sobre si hi havia indústria abans de la fàbrica, estableix els nexes entre la indústria rural dispersa i la indústria fabril.

2. Julie MARFANY, *Terra, protoindústria i població a Igualada, c. 1680-1829*, Associació d'Història Rural i Universitat de Girona, Girona, 2020, p. 28.

3. Jordi MALUQUER, «La revolució industrial a Catalunya», *L'Avenç*, 73 (1984), pp. 18-34.

4. Jaume TORRAS, «L'economia catalana abans del 1800: un esquema», a J. Nadal, dir., *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, vol. 1, pp. 13-38; *La indústria antes de la fàbrica*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 2019.

5. Jordi ANDREU, «El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX», tesi doctoral, 2 vols., Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 1994, pp. 132-134.

6. Jaume DANTÍ, «L'articulació del territori de Catalunya després de la Nova Planta», a N. Figueras i J. Santesmases, dirs., *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana: Actes del IX Congrés de la CCEPC (Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)*, Cossetània, Valls, 2014, pp. 253-268.

cia Espuche,⁷ que han fet èmfasi en la descentralització de la manufactura barcelonesa, la integració del comerç català en els circuits internacionals i l'aparició de xarxes entre les ciutats més grans i les de segon nivell. I l'estudi de la gran varietat d'activitats econòmiques desenvolupades en el món rural, més enllà de l'activitat agrícola concreta, l'ha dut a terme Llorenç Ferrer.⁸ Les aportacions sobre la importància dels salaris femenins en les economies domèstiques arran de la incorporació de les dones en les activitats agrícoles, industrials i mercantils han estat analitzades pel mateix Llorenç Ferrer,⁹ Marta Vicente¹⁰ i Lídia Torra.¹¹

Dins la historiografia espanyola destaca Ofelia Rey Castelao pel seu estudi de la bibliografia sobre el treball femení, en el qual, entre d'altres, aborda el paper de les dones en la protoindústria rural, un tema molt poc tractat fins l'any 1994.¹² Victòria López Barahona i Maria Greil han analitzat el paper rellevant del treball de les puntes en les indústries domèstiques disperses, que proporcionava uns ingressos minsos a les dones i grans beneficis als mercaders i comerciants i que fou base de la

7. Albert GARCIA ESPUCHE, «Transformacions urbanes a la Catalunya del segle XVIII», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 8-1 (1988), pp. 193-222.

8. Llorenç FERRER ALÒS, «El creixement divers de la Catalunya del s. XVIII. Protoindustrialització?», *Catalan Historical Review*, 5 (2012), pp. 195-209; Llorenç FERRER ALÒS, «Més enllà dels gremis i de les fàbriques d'indianes. La diversitat de formes de produir a la Catalunya del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 83 (2017), pp. 183-211.

9. Llorenç FERRER ALÒS, «Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Catalunya central (siglos XVIII-XIX)», *Revista de Demografia Històrica*, 12 (1994), pp. 202-204.

10. Marta VICENTE, «Les dones i el treball», a A. Garcia Espuche, coord., *Les dones: Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2004, pp. 143-175.

11. Lidia TORRA FERNÁNDEZ, «Mujeres humildes, inmigrantes y emprendedoras en el sector mercantil en Barcelona (1750-1808): un estudio a partir de Fuentes notariales», a *Congreso Internacional Ganarse la vida: Género y trabajo a través de los siglos*, Dykinson, Madrid, 2022, pp. 312-314.

12. Ofelia REY CASTELAO, «El Trabajo de las mujeres rurales en la España moderna, un balance historiográfico: 1994-2013», *Revista de Historiografía (RevHisto)*, 22, 2015, pp. 183-210.

protoindustrialització.¹³ Destaca també l' estudi dirigit per Jaume Torras i Bartolomé Yun sobre el consum i la comercialització de béns d'ús domèstic en els segles XVII i XVIII a Castella la Vella, Catalunya i Santander, en el qual s'analitza el rol del consum en el desenvolupament econòmic i en el canvi de nivell de vida en contextos econòmics i socials diferents.¹⁴

A Europa, Samuel Guicheteau analitza el treball de milions de treballadores industrials a França entre els anys 1700 i 1835,¹⁵ Monica Martinat presenta una anàlisi del treball i l'aprenentatge de les dones que ocupaven les posicions laborals més precàries a Lió, Sabine Juratic aprofundeix en el treball de les dones «soles», és a dir, no casades (vídues, joves i solteres) i Maria Antónia Lopes avalua les activitats econòmiques de les dones que treballaven per compte propi en un centenar de professions diferents a Coimbra.¹⁶

Al llarg del segle XVIII Valls va desenvolupar una agricultura comercial basada fonamentalment en la producció de vi, aiguardent i fruita seca, els excedents de la qual, atesa la proximitat amb els ports de Tarragona i Salou, alguns productors exportaven al nord d'Europa i a Amèrica per mitjà de companyies mercantils. Fidel Moragas i el seu fill Josep van ser uns dels que es van beneficiar d'aquesta conjunció de factors favorables i van expandir els seus negocis.

13. Victoria LÓPEZ BARAHONA i Maria GREIL, «Una cara oculta de la indústria textil: el encaje en la Europa de la Edad Moderna», *Indumentaria: Revista del Museo del Traje*, 4 (2021), pp. 33-48.

14. J. Torra i B. Yun, dirs., *Consumo, condiciones de vida y comercialización: Cataluña y Castilla, siglos XVII y XIX*, Junta de Castilla y León, León, 1999.

15. Samuel GUICHETEAU, *Les ouvrières en France: 1700-1835*, Armand Colin, París, 2014 (Collection U).

16. Samuel GUICHETEAU, *Les ouvrières en France. 1700-1835*; Monica MARTINAT, «Travail et apprentissage des femmes à Lyon au XVIIIe siècle», *Melanges de l'École Française de Rome*, 123/1, pp. 7-20; Sabine JURATIC, *Solitude féminine et travail des femmes à Paris à la fin du XVIIIe siècle*, European University Institute, 1985; Maria Antónia LOPES, «Mujeres urbanas y trabajo autónomo en la edad moderna portuguesa (Coimbra, 1500-1834)», *Obradoiro de Historia Moderna*, 32 (2015), <https://doi.org/10.15304/ohm.32.8806>.

Aquest article es proposa analitzar la situació de les dones que treballaven a domicili per a Fidel Moragas Fortuny entre 1782 i 1800, fonamentalment a partir de l'estudi de les llibretes de comptabilitat de la botiga i del seguiment del treball de les dones.¹⁷ També tractem de la relació que aquestes treballadores mantenien amb la botiga que Moragas regentava, on venia a l'engròs i al detall una gran varietat de productes, entre els quals destacaven els tèxtils. Com que aquest tema ha estat poc investigat a Catalunya, hem optat per analitzar la relació entre la botiga i les diferents feines que s'encarregaven a les dones: d'una banda, filar, i de l'altra, fer mitges, calcilles, vetes, rets, faixes i camises. N'estudiem la durada de les col·laboracions, els materials que se'ls facilitaven i la paga que cobraven a canvi del seu treball. Per tal d'avaluar el valor del que percebien les dones, en els casos en què ha estat possible establim la diferència entre el que se'ls pagava per un producte manufacturat per elles i el preu de venda a la botiga o a l'engròs. Finalment, indaguem la col·laboració de Moragas amb altres perxers, paraires, sastres i fabricants. Ens hem plantejat respondre les preguntes següents:

- 1) Quins productes proporcionava la botiga de Fidel Moragas a la seva clientela entre els anys 1782 i 1800? Quines dones consta que hi compraven, tant al detall com a l'engròs, i quins productes eren els que tenien més demanda?
- 2) Quantes dones treballaven a domicili per a Fidel Moragas? Analitzem les poblacions de residència de les dones, els productes que manufacturaven i què cobraven per cada peça.
- 3) Quina relació hi havia entre la producció de les dones a domicili i les vendes a la botiga?

17. Per fer aquest article s'ha consultat el Fons Moragas de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT), llibretes i llibres de les seccions de salaris de filadores, comptabilitat de la botiga de teixits, deutes, correspondència, proveïment i producció de la fàbrica de teixits, proveïment i producció de la botiga teixits, comptabilitat al major i llibretes de marxants entre els anys 1777 i 1800. Aquesta documentació s'ha complementat amb el Fons Moragas i el Fons Municipal de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC) i amb llibres sacramentals custodiats a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT).

- 4) Quin era el perfil de les dones que treballaven a domicili?
- 5) Quins guanys representava per als Moragas la producció de les dones que treballaven a domicili?

2. *La trajectòria dels Moragas de Valls*¹⁸

Els Moragas procedien de Barcelona, on residien prop de la parròquia de Santa Maria del Mar. Regentaven una botiga de draps i teles ben proveï-

18. La família Moragas de Valls ha estat objecte d'estudi en diversos treballs, atesa la rellevància de la seva trajectòria econòmica, social i cultural al llarg dels segles XVIII i XIX, i també perquè la riquesa de la documentació que s'ha conservat permet seguir les activitats econòmiques i familiars d'aquest període. Els estudis sobre els Moragas es remunten a Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: La formació del capital comercial*, 2a ed. revisada, vol. IV, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 192, que els esmenta com a botiguers de referència de Tarragona. Agustí SEGARRA, *Aiguardent i mercat a la Catalunya del segle XVIII*, Eumo, Vic, 1994, pp. 92-112, estudià en profunditat el perfil de comerciant de Josep Moragas Lleonart entre el 1782 i el 1802, especialment l'increment de les entrades d'aiguardent i les diverses estratègies en les compres de productes agrícoles segons l'evolució del mercat. Francesc VALLS, *La Catalunya atlàntica: Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Eumo, Vic, 2003, analitza els embarcaments d'aiguardents al port de Tarragona per compte d'algunes de les principals cases d'exportació de Barcelona a partir del 1795; també estudia el canvi que es produí el 1815, moment en què Josep Moragas augmentà la participació per compte propi en els negocis, incrementà el comerç de vi a costa de l'aiguardent i orientà el mercat cap al continent americà, especialment Rio de Janeiro i Montevideo. Enric OLIVÉ, *Els Moragas: Història d'una família de notables (1750-1868)*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1998, aprofundeix en les estratègies matrimonials i en la vida familiar i cultural a través de la correspondència i l'anàlisi de la biblioteca privada de la família. Josep FÀBREGAS, «Fidel Gatell Moragas, de Torredembarra a Puerto Rico», *Brocar*, 41 (2017), pp. 117-152, s'ha interessat per l'emigració de Fidel Gatell Moragas, cosí de Josep Moragas Lleonart, a Puerto Rico, on va fer fortuna i on es va instal·lar fins a la seva mort. I, finalment, Montserrat SANMARTÍ, Carme SANMARTÍ i Caterina RIBA, *Dins el tintor: Correspondència femenina a Catalunya (1750-1900)*, Eumo, Vic, 2018, han investigat la correspondència de les mestresses Rosa Dot, casada amb Josep Moragas Fortuny, i Teresa Tavern, muller de Fidel Moragas Dot; de la mare d'aquesta darrera, Nicolasa Núñez Pastor, molt vinculada a la família, i de Neus Moragas Tavern, cabalera i mare d'Estanislau Figueras.

da i disposaven d'una xarxa de marxants i comerciants que els proporcionaven productes i de clients que els en compraven.¹⁹ A finals del segle XVII un cabaler Moragas es va traslladar a Valls, on ja tenia coneixences.²⁰ Però el primer registre d'un Moragas a la capital de l'Alt Camp és de l'any 1700. Consta en un llibre de matrimonis de la parròquia de Sant Joan que recull el casament de Francisco Moragas, passamaner, natural de Barcelona i fill de Francesc Moragas, ciutadà honorat d'aquesta ciutat, amb Francisca Torner, filla d'un calceter de Valls.²¹ Josep, l'hereu d'aquesta parella, que era perxer²² i va heretar la botiga del seu pare,²³ contragué matrimoni amb Maria Fortuny, filla d'un mestre de cases,²⁴ amb qui tingué dotze fills. El setè, Fidel (1744-1809), hereu arran de la mort dels germans més grans i perxer com el seu pare i el seu germà Joan, s'incorporà al negoci familiar. Segons el cadastre del 1791, a finals del segle XVIII en aquesta ciutat hi havia 61 perxers, la majoria dels quals pagaven entre 25 i 45 rals anuals d'impost cadastral, mentre que Fidel Moragas en liquidava 178,²⁵ fet que demostra el seu lloc destacat dins del gremi.²⁶

19. AHT, reg. 4038.

20. AHT, reg. 3572.

21. AHAT, reg. 642, Valls, Matrimonis, 1694-1720. Belén MORENO, «Pautas de consumo y diferenciación social en el Penedés a fines del siglo XVII. Una propuesta metodológica a partir de inventarios sin valoraciones monetarias», *Revista de Historia Económica*, XXI (2003), número extraordinari, pp. 235-236, ha estudiat el pas d'un menestral calceter a botiguer de teles, per la qual cosa va pujar un graó en l'escala social.

22. AHAT, reg. 643, Valls, Matrimonis, 1730. Josep, a diferència del seu pare, que era passamaner, consta com a perxer en el moment de contraure matrimoni.

23. Es conserva una llibreta de botiga del 1726.

24. AHT, reg. 4038. Segons els capítols matrimonials, Maria Fortuny va aportar al matrimoni set-centes lliures, una casa a la plaça de l'Abeurador i una vinya a la partida de Rosanes, el primer nucli del patrimoni dels Moragas de Valls.

25. ACAC, Cadastre indústria, 1791, llibre 688.

26. Pere MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid, 1970.

El 1767, Fidel, amb vint-i-tres anys i quan ja s'identificava com a fabricant de llanes i «botiguer de *paños y teles*», es casà amb Maria Lleonart,²⁷ filla d'un fabricant i comerciant de Valls, amb qui tingueren deu fills. A la botiga, a més de vendre a la menuda, Fidel Moragas proveïa a l'engròs marxants, botiguers i paraires, i altres perxers i traginers de l'interior del país, de productes tèxtils, espècies i queviures. El seu hereu, Josep (1768-1822), es va incorporar al negoci l'any 1782, quan encara era molt jove. En aquell moment els Moragas ja tenien «una fortuna»,²⁸ que en les dècades posteriors es va incrementar de manera exponencial, tal com queda palès en l'evolució dels dots de les cabales, que van passar de 250 lliures a la dècada del 1760 a 4.000 a principis del segle XIX i a l'enorme suma de 12.000 cap al 1820.²⁹ Va ser a partir de la dècada dels vuitanta del segle XVIII, quan coincidiren el pare i el fill en un context econòmic favorable, que el negoci experimentà un gran creixement. Aquesta expansió s'il·lustra amb les càrregues d'aiguardent que entraren al magatzem de Valls entre el 1782, quan Josep tenia quinze anys, i el 1802: passaren de 3.035 càrregues procedents de 61 proveïdors, a 17.751 procedents de 375 proveïdors, en general petits productors pagesos de Valls i de la comarca, però també altres comerciants i botiguers com ell.³⁰

Segons la correspondència, el 1785 Josep Moragas, que aleshores tenia disset anys, va ser enviat pel seu pare a comprar llana a Saragossa,³¹ i l'any 1788 va viatjar a França, a Perpinyà, i, posteriorment, a Olot i Vic, acompanyant un destacat comerciant de Mataró i client de Fidel Moragas, Jaume Dot, que va presentar el jove Moragas a proveïdors i

27. AHT, reg. 3572. Els Lleonart eren de Valls des d'antic, però, segons una llibreta del segle XVII, ja coneixien els Moragas quan aquests residien a Barcelona.

28. AHT, reg. 4038, f. 2.

29. OLIVÉ, *Els Moragas: Història d'una família*, p. 66.

30. Francesc OLIVÉ, «Els vallencs també van ser presents a les colònies americanes. El cercle virtuós del comerç d'aiguardents, teixits i productes colonials en la primera industrialització catalana», a L. Navarro i S. Roquer, dirs., *Valls i la seva història*, vol. VIII, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 2005, p. 104.

31. AHT, reg. Correspondència, 1785. Es tracta d'una carta de Josep al seu pare, Fidel Moragas, del 21 de maig.

compradors francesos.³² L'any següent Josep es casà amb Rosa Dot, filla d'aquest marxant, seguint l'estratègia matrimonial d'emparentar-se amb famílies amb interessos compartits. Després d'aquest període d'aprenentatge i abans que es casés, Fidel Moragas el va incorporar oficialment al negoci. La primera llibreta de comptes en la qual figura que el negoci és de Fidel Moragas i del seu fill és del 1786.³³ A partir d'aquell moment van diversificar el negoci: mentre que el pare, Fidel, es va ocupar de la botiga, d'abastir les fàbriques tèxtils de matèries primeres i de coordinar el treball de les dones a domicili, Josep Moragas va orientar els seus esforços a saber les previsions de les collites, observar l'evolució dels preus i analitzar les perspectives del mercat, informació imprescindible per actuar com a comissionat i aconsellar les decisions més encertades als seus clients.³⁴ Josep Moragas va treballar amb el seu pare durant vint-i-sis anys.

La prosperitat creixent de la família queda palesa en un document que resumeix totes les compres de béns immobles dels Moragas entre mitjan segle XVIII i principis del XIX. És especialment il·lustrativa l'adquisició de Fidel i Josep Moragas, pare i fill, de diversos solars i horts fora de la muralla de Valls, especialment entre la porta del castell i la porta de Sant Francesc, i la compra d'uns terrenys per un valor de nou mil lliures al port de Tarragona per fer-hi uns magatzems.³⁵

Fidel Moragas morí l'any 1809, poc després d'esclatar la Guerra del Francès. Durant el conflicte, la família es va traslladar a Maó, on, aprofitant l'estada que hi van fer, van obrir una botiga, mentre arrendaven la de Valls. De retorn a casa, Josep Moragas va incrementar el comerç

32. AHT, reg. Correspondència, 1788. Rosa Dot, promesa de Josep Moragas, ho explica així al seu futur sogre en una carta del 21 de gener.

33. AHT, reg. 748. Diari puntual per a la botiga dels Srs. Fidel Moragas i fill de la venda al major (esberrany).

34. SEGARRA, *Aiguarent i mercat*, p. 97.

35. ACAC, Fons Moragas, «Índice dels actes pertanyents al patrimoni dels srs Fidel Moragas i fill de Valls: "Establiment i part venda atorgada pel Capítol de la Catedral de Tarragona favor de Fidel M i fill, de Valls, d'unes terres siti en la partida dita Las hortas del Prat y hort de Pagarolas per edifica-hi magatzems. Preu 9.000 lliures, not. Anton Aloy, escrivà del Capítol. 214 palms de llargària per 73 d'amplària"».

de vi per compte propi a l'Amèrica del Sud, alhora que la seva esposa, Rosa Dot, tenia cura de l'administració de les finques. El seu hereu, Fidel, casat amb Teresa Tavern, va tancar definitivament la botiga l'any 1832 i cap dels vuit fills que tingué la parella seguí la tradició familiar dels negocis. L'hereu, Josep, casat amb Júlia Rodés, filla del pintor Vicenç Rodés, esdevingué un advocat de prestigi. En la dècada dels setanta del segle XIX els Moragas tancaren la casa de Valls i es van traslladar a Barcelona.

3. *La botiga*

Pierre Vilar va destacar la importància de la botiga en el segle XVIII.³⁶ Considerava que no solament n'hi havia a les grans ciutats, sinó que les grans viles i les capitals comarcals podien tenir botigues semblants a les de Barcelona. La botiga era «el primer mitjà d'acumulació» i actuava «com a trampolí cap a operacions més audaces».³⁷ Disposava d'un privilegi per a la venda al detall, tot i que també solia vendre a l'engròs. Vilar explica que l'evolució habitual de la botiga era que s'iniciés com un negoci humil, però a mesura que el capital creixia, tot i mantenir el caràcter personal i familiar de l'establiment, el botiguer es llançava a fer operacions més grans i s'acostumava a crear una companyia comercial que solia tenir diversos socis.³⁸ El terme *botiguer* servia per designar els mercaders de llenços, sedes i draps, i l'èxit de les botigues va afavorir el desenvolupament del capitalisme burgès.³⁹

Durant la primera meitat del set-cents, a Valls hi havia botiguers amb vocació i trajectòria de negociants o comerciants, entre els quals destacaven els Baldrich,⁴⁰ els Ixart i els Elías. Mentre que els Baldrich

36. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, pp. 168-194, va estudiar la rellevància dels botiguers amb un estudi molt detallat de la botiga Amat de Barcelona.

37. *Ibidem*, pp. 158-159.

38. *Ibidem*, pp. 159-161.

39. MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*.

40. Francesc OLIVÉ, *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Jané*, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1981 (Estudis Vallencs, x).

comerciaven amb productes agrícoles i els Ixart eren proveïdors de cera i queviures del monestir de Santes Creus, els Elias atendien la clientela de les comarques centrals de Catalunya. A alguns d'ells els proveïen botiguers d'Esparreguera, de Manresa i de Castellterçol que posteriorment van destacar en el comerç de Barcelona.

A partir de la segona meitat del segle XVIII els botiguers de Valls van canviar d'estratègia i van ampliar els seus negocis. Alguns, com Joan Gallissà, es van dedicar a la fabricació d'indianes, i d'altres, com Antoni Baldrich, es van dedicar al comerç d'aiguarent, i tots van estrènyer els lligams entre ells amb unions matrimonials i la constitució de societats mercantils.⁴¹

La botiga de Valls, juntament amb la de Tarragona, va ser el punt de partida de la riquesa dels Moragas. Desconeixem en quin moment la van obrir, però el que és segur és que Fidel Moragas Fortuny la va compartir amb el seu pare, Josep Moragas Torner, i després la va heretar, atès que disposem d'una llibreta de comptabilitat del 1726 que ho acredita,⁴² i la va gestionar fins a la seva mort, l'any 1809.⁴³

De la mateixa manera que Belén Moreno analitza mitjançant els inventaris *post mortem* la varietat de productes que hi havia a les cases al llarg del segle XVIII, tant a les dels nuclis urbans com a les de pagès, i estudia l'evolució en els hàbits de consum,⁴⁴ les llibretes de la botiga recullen el caràcter heterogeni i diversificat de les diverses tipologies de

41. OLIVÉ, «Els vallencs també van ser presents», pp. 93-112.

42. AHT, reg. 853. Poc abans de marxar a Maó deixen com a administrador de la botiga de Valls Francisco Badia i després Feliu Torrella, que portava la botiga de Tarragona. El germà d'aquest, Fortià Torrella, es feu càrrec de la botiga de Maó, de la qual compartí el llibre de comptabilitat amb Víctor Serra l'any 1814. A partir del 1829 Francisco Marca s'encarregà de l'establiment de Valls fins que va tancar l'any 1831.

43. AHT, reg. Correspondència, 1787. En una carta de Fidel Moragas dirigida a Pere Ballester, client seu i sogre del seu germà Joan, es disculpa per no haver estat més diligent en la demanda de més cotó i per justificar-se diu que «estaba sol a la botiga». També consta que estava a la botiga en una llibreta de comptes del 1783, reg. 979, f. 18, on escriu «lo sastre a pres a mi Fidel Moragas».

44. MORENO, «Pautas de consumo y diferenciación social en el Penedès», pp. 207-245. Moreno ha analitzat l'evolució de les pautes de consum al Penedès a la Catalunya

productes que hi havia i mostren un model de negoci allunyat del de les botigues especialitzades de les grans ciutats. Fidel Moragas abastia la població d'un ampli hinterland o rerepaís rural, cada vegada més consumista:⁴⁵

- a) Productes relacionats amb la vinya (aiguarent, vi blanc i negre, botes de castanyer, cèrcols de ferro i de fusta,⁴⁶ cossiols per trasbalsar líquids i eines relacionades amb el treball agrícola).
- b) Productes relacionats amb la producció de cereals (gra, palla i eines), fruita seca (avellanes, garrofes, ametlles i figues), cànem, llegums, arròs, formatges⁴⁷ i oli.
- c) Productes colonials (tabac, sucre, xocolata i cafè), cuir i bacallà.⁴⁸
- d) Productes per a la construcció (bigues, calç, etc.).⁴⁹
- e) Pesca salada i cansalada.
- f) Llenya, paper i sabó.

preindustrial i conclou que el consum era més rellevant entre les classes urbanes que entre les pageses.

45. JAN DE VRIES, *La revolución industrial*, p. 154. Aquest autor relaciona la demanda de consum d'aquest període amb l'elecció de «tecnologies de consum» amb les quals es produïen els béns que eren consumits pels diferents grups socials; DANIEL MUÑOZ NAVARRO, *Los escaparates de la moda: Sistemas de comercialización, espacios de consumo y oferta textil en la Valencia preindustrial (1675-1805)*, Silex Universidad, Madrid, 2018, analitza, entre altres, els sistemes de comercialització (botigues, venedors ambulants, comerciants minoristes i artesans amb tenda oberta) a València a finals del segle XVIII i principis del XIX.

46. AHT, reg. 1127, f. 3 i 7. Moragas també compra vímet sense xapar a Vila-seca (Tarragona).

47. AHT, reg. IIII.

48. AHT, reg. 1127, p. 4. Els Moragas compren cent quintars de bacallà. Se'n queden vuit per a la botiga i regalen a don Luis, «cabo de guardas», sis arroves de bacallà, i a Josep, mestre del port, conegut amb el sobrenom de Gotzo, sis arroves més. La resta la venen directament a diferents clients sense passar per la botiga. El reg. 3848 recull les vendes de productes colonials entre els anys 1807 i 1821.

49. AHT, reg. 4061. Hi consten factures i comptes de despeses de ferrers, boters, mestres de cases, fusters, carreters i corders per fer treballs per a la botiga dels anys 1795-1809.

- g) Productes tèxtils i productes relacionats amb cardar, filar,⁵⁰ blanquejar,⁵¹ tintar, teixir, premsar⁵² i confeccionar.⁵³
- h) Serveis de transport: carros, bèsties i personal.

Fidel Moragas portava per separat la comptabilitat d'aquests productes. Això vol dir que hi havia llibretes dedicades a la venda de vi i aiguardent, d'altres dedicades a la venda de cereals i fruita seca, d'altres de productes per a la construcció i de productes colonials i, finalment, unes altres dedicades a les compres i vendes de productes tèxtils. En aquest treball ens centrem en l'anàlisi de les llibretes dedicades fonamentalment als productes tèxtils.

La botiga exigia una comptabilitat curosa i la documentació mostra una clara evolució durant aquesta època.⁵⁴ Disposem de llibretes de botiga en les quals consten relacions de compres (amb expressions com ara «m'a pres», «m'a quedat a deure», «per dia», etc.), que permeten investigar què compraven les dones a crèdit i per quin valor mitjà ho feien, i indagar quantes marxantes hi havia amb relació als homes. Però també trobem informació sobre la botiga en llibretes dedicades al treball a domicili, perquè a la pàgina on anotaven el producte que havia de manufacturar una dona, també hi apareixen les compres que havia fet a la botiga, que pagava a terminis o es descomptaven de la seva paga.

La botiga estava molt ben equipada i s'hi venia una gran varietat de productes per satisfer una àmplia demanda que traspassava els límits

50. AHT, reg. 1127, f. 7. Moragas compra per a la botiga botes de 750 masos de lli de 48, 40 i 32.

51. AHT, reg. 963, 964, 969 i 970. Hi consten pagaments per blanquejar cotonines.

52. AHT, reg. 960. Hi consten encàrrecs de premsatge.

53. AHT, reg. 633. A la botiga venien unes botes en forma de piràmide d'una capacitat d'entre 700 i 860 masos per enrotllar el fil de llinet.

54. Es conserva un «Diari de botiga. Esborrany», del 1766, i llibretes de comptes corrents de la botiga dels anys 1770, 1774 i 1777, l'última de les quals és la primera en què surten dones que filen. De la dècada dels vuitanta disposem d'una llibreta de la botiga dels anys 1782-1783 (reg. 979), una segona dels anys 1788-1789 (reg. 1541) i, finalment, una del juny del 1792.

del municipi.⁵⁵ Abastia clientela de Montblanc, la Pobla, Vallmoll, Tàrraga, Reus, Igualada, Olot, Alió, Valls i Tarragona, integrada per militars, clergues, paraires, burgesos, botiguers, sastres, treballadores de fàbriques, mestresses i monges. Entre l'oferta que tenia més demanda, s'hi podien adquirir els productes següents, classificats per les tipologies de materials dels teixits:

- *Teixits de llana*: llana a pes, cerro, xamellot, estam, griseta, vellut, tela de Grenoble, baieta, voreta, tela de la rossa, sempredura, fil de llana per brodar, vel de monja, escot, canalé, borata, saia, borra, flassades, retina fina, *montfort*, tripa, barragà, *duroi*, durantes, peluix i carro d'or.
- *Teixits de lli i llinet*: lli, llinet i bri per filar, cerro, tovalloles, escot, vellut, filadís, llinet, sarga, veta de diferents colors, cinta, baieta, platilla,⁵⁶ *boret*, puntilla, tela de matalàs, basí, tela de Gant, cambraïna i griseta.
- *Teixits de cotó*: alafaia, cotó, cotonina, tela de Mallorca,⁵⁷ vellut, baieta (llana i cotó), panyo baietó, indiana, ballenes, brenilla, popelín, bocaram, vió, ruan, cerro, carnals, basi, borra, cambraïna, flassada, butxaques, conxes, mussolina, nanquins i panna.
- *Teixits de seda*: seda negra i d'altres colors, tafetà, vellut, filadís, vió, sederies, escot, alafaia, pompolina, tapisseria, ret, escumilla, melània i pelutxa.
- *Teixits de canem*: bocaram, sacs, fil, xarpellera, bramant (gansalla) i carnals.
- *Altres fibres*: pita⁵⁸ i fil de ram o rami.
- *Productes de merceria i passamaneria*: agulles de cosir, de cap i de mitja, tisoires, miralls, botons, fil de llautó, ànimes, gorra, sivelles, pintes diverses, torçals, punys, barnilles, didals, rets i mitges, ga-

55. Per analitzar el consum de productes tèxtils en el segle XVIII, vegeu Lúcia TORRA, «Pautas de consumo textil en la Catalunya del siglo XVIII. Una visión a partir de los inventarios *post-mortem*», a Torras i Yun, *Consumo, condiciones de vida y comercialización*.

56. AHT, reg. 613, f. 1, 7 i 9.

57. AHT, reg. 633, f. 14 i 91.

58. AHT, reg. 928, f. 1.

lons,⁵⁹ galonets, faixes, lligacames, peücs,⁶⁰ corbates, cordons, cordellats i serrells.

- *Altres productes*: barrets,⁶¹ cartes de jugar,⁶² cartes de filar, parenòstrics, doctrines, paper, rosaris, estampes, ganivets, anells, cascavells, gorres de cop.

D'aquests productes, l'any 1782 es trobaven a la botiga els següents: seda, veta, galó, llinet imperial, mans de parenòstrics, gorres, estam, teles de matalàs, tafetans, fil de Nàpols, pintes de talers, botons, teles, indians estretes, troques de fil, mocadors, veta, ruà, retina, troques, tela de Gant, colls, cambraina, ànimes, vió, cordons de seda, batista, gorres, escamilles sivelles i cotilles. La resta de productes s'afegeixen en la dècada dels noranta del segle XVIII.

Els mocadors, molt demanats per les dones, constitueixen un bon exemple de la gran varietat de productes que oferia la botiga.⁶³

QUADRE I. Mocadors en venda a la botiga dels Moragas en el període 1782-1796

	Mida	Any	Preu (en lliures, sous i diners)
Mocador de València	–	1782	1 ll. 17 s. 6 d.
Mocador de tela encarnat amb llistes blanques ⁶⁴	3,25 pams	1785	–

(*Continua a la pàgina següent*)

59. Segons Joaquim PALLÀS, «El gremi dels perxers: un exemple de cohesió i d'integració a la Barcelona moderna: segles XVI, XVII i XVIII», tesi doctoral, Universitat Abat Oliba, Barcelona, 2014, p. 66, molts perxers treballaven per a la monarquia des de l'any 1684, fent galons d'or i de plata falsos. Els Moragas tenien l'Exèrcit entre els seus clients.

60. AHT, reg. 928, f. 163.

61. AHT, reg. 633, f. 12.

62. AHT, reg. 748, f. 83, «Una dotzena de cartes de jugar». El reg. 1006, f. 14, recull que venen 43 dotzenes de cartes, que les filadores utilitzaven per filar.

63. AHT, reg. 1133, 748 i 1541.

64. AHT, reg. Correspondència. Carta de Joseph Moragas, 20 de juny de 1785.

	Mida	Any	Preu (en lliures, sous i diners)
Mocador de cotó blanc amb flors de colors ⁶⁵	4 pams	1785	—
Mocador blau	2,5 pams	—	5 s.
Mocador de mussolina brodat ⁶⁶	Mig mocador	1795	2 ll. 2 s.
Mocador de cotó ⁶⁷	4 pams	1797	15 s.
Mocador mostrejat ⁶⁸	Mitjana	1796	18 s. 9 d.
Mocador negre	Doble	1798	1 ll. 10 s. 5 d.
Mocador ⁶⁹	5 pams	1797	1 ll. 5 s. 6 d.
Mocador blanc doble ⁷⁰	4 pams	—	1 ll. 10 s.
Mocador de seda amb serrell ⁷¹	4 pams	1793	18 s.
Mocador de seda negre doble ⁷²	Mitjana	1793-1794	18 s.
Mocador de seda viat ⁷³	4 pams	1795	1 ll. 19 s. 4 d.
Mocador negre exprés	4 pams	1796	12 s.
Mocador d'indiana ⁷⁴	4 pams	1793	1 ll. 7 s. 6 d.
Mocador negre de saia	—	1793	9 s. 2 d.
Mocador filadís ⁷⁵	Mitjana	1795	18 s. 9 d.
Mocador de cànem ⁷⁶	Mig mocador	1788-1789	4 s. 2 d.
Mocador de cànem	—	1792	15 s.

Examinant les llibretes de comptabilitat s'observa que la clientela no solia pagar en el moment de fer la compra, sinó que, de manera habitual, s'anotava la despesa i després es liquidava en un o diversos

65. AHT, reg. Correspondència. Carta de Joseph Moragas, 20 de juny de 1785.

66. AHT, reg. 3423, f. 1.

67. AHT, reg. 707, f. 32.

68. AHT, reg. 707, f. iv.

69. AHT, reg. 707, f. 133.

70. AHT, reg. 709, f. 1.

71. AHT, reg. 708, f. 2v.

72. AHT, reg. 709, f. 20.

73. AHT, reg. 707, f. 16v.

74. AHT, reg. 708, f. 35v.

75. AHT, reg. 1541, f. 17.

76. AHT, reg. 974, f. 42.

pagaments, sovint en petites quantitats. Segons Lúdia Torra, el préstec era habitual en totes les botigues de la geografia catalana i beneficiava especialment les classes mitjanes i treballadores urbanes, que podien accedir a articles que no eren de primera necessitat. Aquesta pràctica era possible perquè, al mateix temps, els botiguers també pagaven a crèdit als seus proveïdors, cosa que afavoria que es creés una xarxa de relacions comercials que, des de Barcelona, abastava els consumidors de les comarques més allunyades a través de les botigues dels pobles i les ciutats.⁷⁷ Els deutes s'allargaven durant anys. De fet, hi ha llibretes de deutes fins a l'any 1841, aproximadament deu anys després de tancar la botiga.

Per tal de portar una bona comptabilitat dels crèdits, anotaven el nom o el renom de les persones que compraven a la botiga i, a vegades, el lloc de procedència. Aquestes anotacions tan detallades permeten estudiar qui eren i on residien els clients que s'abastien a la botiga dels Moragas: Joan Baguer, marxant de Montblanc; Joan Martí; Teresa Vidal; la vídua Teresa Cavalier; la vídua Piera; la Baldíria; Maria Forés, treballadora de la casa Sagi; Pau Baldrich; Sinforià Bonifàs, el sastre de les monges; oficials del regiment i «lo sombreroer», tots de Valls; Joseph Vilella, de la Pobla; Joseph Carreño, marxant de Tàrraga; Mariagna Vivas, de Vallmoll; la traginera de Reus; la criada del rector d'Alió; Isidro Gomà, marxant del Pla; Baptista Pons, d'Alió; Martí Torrell, de Vilaverd; Joan Alias, de Berga; Pau Boada, de Tarragona; Joseph i Simon Montal, de Gironella; Jaume Agut, de Creixell; «un» del Pont d'Armentera; Joseph Elias, d'Argençola; Joseph Villaró, d'Olot; la marxanta d'Agramunt; Armengol Domènech, de la Seu d'Urgell;⁷⁸ Francesc Major, de Manlleu; Manuel Nadal, botiguier de Lleida; Josep Semis, de Vic;⁷⁹ Joan Garreta, de Prats de Lluçanès; Bonaventura Gotzems, traginier de Seva;⁸⁰ Joan

77. Lúdia TORRA, «Botigues de teixits, crèdit comercial i crèdit al consum: xarxes comercials a la Catalunya del segle XVIII», *Recerques: Història, Economia i Cultura*, 41 (2001), p. 11.

78. AHT, reg. 1006, f. 6.

79. AHT, reg. 748, f. 71.

80. AHT, reg. 928, f. 140.

Vilardebò, de Mataró, resident a Buenos Aires;⁸¹ Esteve Dot, resident a Guadalajara;⁸² Juan Sentiso y Oteyza, de la Casa de Gremios de Madrid, resident a Barcelona;⁸³ Anton Cornet, barreter de Barcelona, i Fèlix Gironella i fills, de Saragossa.⁸⁴

Els clients es poden agrupar segons el volum i la tipologia de les compres:

a) D'una banda, hi havia els compradors que adquirien productes per a ús personal, bàsicament dones. Hi anaven a buscar indianes (que compraven a pams), faixes, sivelles, botons, fil, vetes, veta de benes, fil de ram, mocadors de diversos tipus i colors, tela de matalàs, barnilles, agulles de fer mitja, agulles de cap, tissors, ànimes, didals i gorres, entre altres gèneres. Eren, doncs, productes per al consum propi. A vegades enviaven a la botiga la «xica» o el «sastre». L'import acostumava a pujar entre deu sous i sis lliures. Paula Clariana és un bon exemple d'aquest grup de compradors: compra barnilles llibres,⁸⁵ seda i cotó, galó, tafetà, fil cru, llinet i espigalleta per valor de 3 lliures, 13 sous i 9 diners.⁸⁶

b) D'altra banda, hi havia els clients que utilitzaven la botiga per abastir el seu propi negoci. Eren de Valls o de poblacions de l'entorn i feien una llista de productes en quantitats moderades d'entre vint i dues-centes lliures. Dins d'aquest grup, s'hi poden incloure les marxantes que apareixen en la documentació, tot i que, sovint, l'import de la seva compra era inferior a vint lliures. N'hem identificat vuit: Antònia Montserrat, marxanta del Catllar; Maria de les Eres, marxanta de Santa Coloma, tot i que sovint era la filla, «lo xic» o el marit els qui anaven a la botiga; la Pepa de les Eres; Maria Ribé; Teresa Lladó, de la Riba;⁸⁷

81. AHT, reg. 928, f. 138. Vilardebò compra lligacames i faixes. Es partiran els beneficis.

82. AHT, reg. 748, f. 67.

83. AHT, reg. 748, f. 41.

84. AHT, reg. 748, f. 13.

85. AHT, reg. 3328, paper solt. Josep Monguió proporcionava a Fidel Moragas llibres de comptabilitat i paper solt per vendre a la botiga, produïts al molí paperer que tenia, juntament amb la seva muller, Manuela Baldrich, a Alcover.

86. AHT, reg. 1541, f. 5.

87. AHT, reg. 1541, f. 22.

Gertrudis Rusias i el seu fill, de Montblanc; la vídua Piera, de Valls, i Rosa Escuder, la gitana de Valls. El 28 de juny de 1788 Gertrudis Rusias va comprar una llarga llista de productes que anaven des de cotonina, teles de matalàs, faixes de diferents colors, vetes, fils diversos, didals, sivelles i agulles de fer mitja, fins a cordes de guitarra, per un valor total de 140 lliures i 19 sous. Teresa Lladó hi va fer compres per un valor de 12 lliures i 19 sous. I, per la seva banda, Antònia Montserrat, la marxanta del Catllar, era una clienta habitual que feia compres valorades en unes trenta-dues lliures, però respecte a la qual, al final, Moragas reconeixia que «nos a comprat per valor de 507 lliures 9 s. 10».⁸⁸

c) En tercer lloc, hi havia els clients que formaven part d'un col·lectiu. Aquest era el cas dels militars, bons clients dels Moragas, que en alguns moments compraren per valor de més de cinc-centes lliures.⁸⁹ L'altre col·lectiu eren les monges, que visitaven sovint la botiga a través del seu sastre.⁹⁰

d) Finalment, la botiga dels Moragas abastia marxants procedents de punts molt diferents. Destaquen, entre d'altres, Pau Buada, botiguer de Tarragona, a qui entre el juny i el desembre de 1792 es va enviar material per un valor de 9.276 lliures, 4 sous i 2 diners, de les quals 3.634 lliures i 3 sous venien d'una suma «atràs», atès que l'any 1794 devia 4.981 lliures i 6 sous;⁹¹ Cosme Coll, resident a Madrid, que adquirí faixes, lligacames i altres productes per un valor de 2.836 lliures, 16 sous i 5 diners; Miquel Carcasona de Còrdova, que el 1789 va comprar una gran quantitat de faixes,⁹² i, molt especialment, Martí Dot i Miquel Dot, que entre el 1787 i el 1792 compraren cotonines pintades o blanques, grans quantitats de faixes de colors diferents, vetes diverses, tovallols fins i lligacames per un valor total de 33.990 lliures i 9 sous.

88. AHT, reg. 1541, f. 12, 92, 151 i 202.

89. AHT, reg. 817, Diari per a la botiga de Fidel Moragas i fill, any 1792, pp. 1, 2, 3, 4, 9 i 11.

90. AHT, reg. 817, 1792, f. 2, 6 i 9.

91. AHT, reg. 1017, f. 156 i 203.

92. AHT, reg. 748, f. 84 i 3.

Aquests marxants feien els pagaments directament a Fidel Moragas o bé a creditors seus en quantitats fragmentades.⁹³

És a dir, existien dos blocs de clients: els que adquirien els productes per al seu consum particular i els que els compraven amb la intenció de revendre'ls o reelaborar-los en les seves pròpies indústries.

A més d'aquesta variada clientela, Fidel Moragas subministrava matèries primeres a perxers, paraires i teixidors. A Anton Montserrat, teixidor de Valls, li proporcionà 300 masos de lli del 32 gris i cotó de Malta, que pujava a 22 lliures, 9 sous i 3 diners.

Entre els paraires, eren clients habituals Joseph Guix i Joan Reduan; Joseph Capllonch, de Valls; Jaume Cardona, del Pont d'Armentera, i Pere Costa i el seu fill Jaume, d'Olot,⁹⁴ que compraven saques de llana per treballar-la fins que estigués a punt per poder-la teixir.⁹⁵

Una altra de les vies per estendre la clientela eren les fires i els aplecs,⁹⁶ especialment la fira de Verdú, d'origen medieval i punt de confluència de fluxos comercials. Com altres botiguers i marxants, Fidel Moragas aprofitava la gran concentració de població interessada en bestiar de peu rodó, per contactar amb marxants i abastir-los. Eren comerciants de Tàrraga, Cervera, Anglesola, Bellpuig, Barcelona, Manlleu, Olot, Castellfollit, Vilagrassa, Montblanc, Vic, Manresa, Tremp i la Pobla de Lillet, amb comandes d'entre 39 i 3.549 lliures. Entre els setze noms que hi figuren, destaca la presència d'una dona, Maria Ribera del Pla, que és la que fa la despesa més petita: trenta lliures.⁹⁷

93. AHT, reg. 1017. Aquest llibre de comptabilitat recull els pagaments als proveïdors dels Moragas quan aquests cobraven d'un client.

94. AHT, reg. 748, f. 24.

95. AHT, reg. 748, f. 39. Tot i que en el cens del 1791 no hi consta cap paraire, les llibretes dels Moragas en recullen alguns noms.

96. AHT, reg. 1006, f. 8.

97. AHT, reg. 1052.

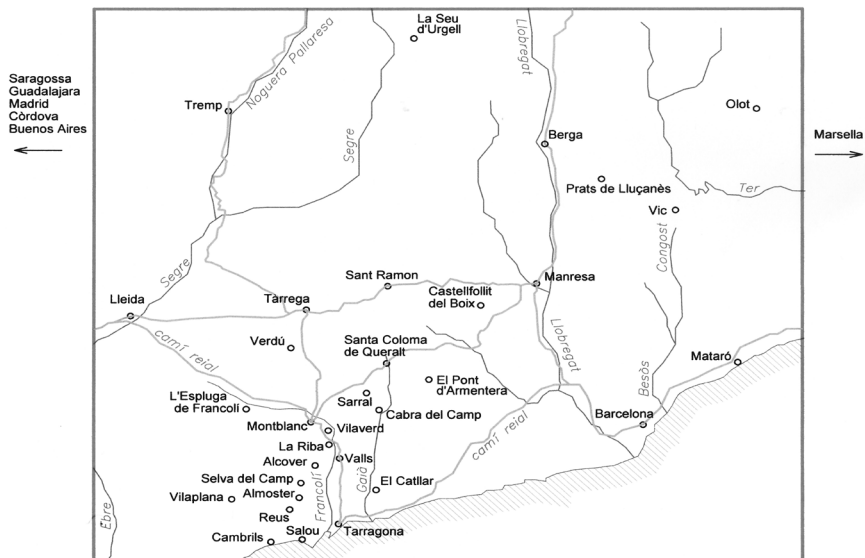

FIGURA 1. Poblacions de residència dels marxants que comerciaven amb Fidel Moragas (elaboració pròpia).

Dominique Godineau afirma que a les botigues de França, atès el caràcter que tenien de negoci familiar, les dones hi exercien un rol rellevant. Tot i que no apareixen en la normativa professional, la seva feina era indispensable per a la bona marxa del negoci: atienien la clientela, col·laboraven amb el marit, gestionaven la comptabilitat, vigilaven els treballadors i substituïen l'home quan s'absentava. La falta de normes corporatives en facilitava la presència.⁹⁸ Tot i que tenim coneixement que a Valls hi havia dones que regentaven les botigues i que, en quedar vídues, les dirigien soles,⁹⁹ no tenim constància de la col·laboració de les mestresses Moragas en el negoci familiar durant la segona meitat del

98. Dominique GODINEAU, *Les femmes dans la société française: 16e-18e siècle*, Armand Colin, París, 2003, pp. 56-58.

99. Carme SANMARTÍ i Montserrat SANMARTÍ, «Les mestresses Baldrich a través dels capítols matrimonials (s. XVII-XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, 22 (2011), pp. 98-101. És el cas de Manuela Janer, casada amb Francesc Baldrich, botiguer i comerciant de Valls.

segle XVIII. Tanmateix, cal tenir present que en aquell moment la botiga dels Moragas havia crescut i tenia una gran complexitat, i la posició social de la família requeria la presència de la mestressa per dirigir la llar. Christine Dousset remarca que a França el nombre de dones que participaven en els negocis disminuïa a mesura que aquests creixien.¹⁰⁰

4. *Activitats de producció*

A partir de la dècada dels vuitanta del segle XVIII, Fidel Moragas, per ampliar els seus negocis, va impulsar la producció de manufactures, amb la intenció de vendre-les a la seva botiga, per tres vies: produint en les fàbriques pròpies, que elaboraven cotonines i puntilles; proporcionant la matèria primera a perxers, que produïen vetes; i, finalment, encarregant el treball a domicili a dones de Valls i de les poblacions de l'entorn, tasca que controlava el mateix Moragas directament o bé mitjançant encarregats que gestionaven el treball de filatura de les dones en diferents poblacions i després passaven comptes amb ell.

4.1. *Les fàbriques*

Segons el que consta en la documentació, almenys entre els anys 1790 i 1795 els Moragas van tenir una fàbrica on manufacturaven cotonines.¹⁰¹ No sabem si es tractava d'un espai comú o bé, com apunta Jaume Torras per al cas dels Torelló d'Igualada, era un conjunt d'edificis i telers separats en els quals es treballava com si formessin un con-

100. Christine DOUSSET, «Commerce et travail des femmes à l'époque moderne en France», *Les Cahiers de Framespa* (2006), <https://journals.openedition.org/framespa/56?lang=es>.

101. AHT, reg. 701, Llibreta de la Fabrica de Fidel Moragas y fill de Valls, 1790; reg. 713, Llibreta de la Fàbrica y treballadors de cotonines, 1792. Es conserven llibretes d'aquesta fàbrica fins a l'any 1808.

junt.¹⁰² Hi consten trenta homes que, entre el setembre del 1792 i l'octubre del 1793, van fabricar 1.592 peces de cotonina i 92 de puntilla. De cotonina, cada treballador en feia entre 1 i 5 peces per setmana, tot i que la majoria en feien 2, mentre que els treballadors que també feien puntilla en lliuraven entre 1 i 3 peces setmanals. Cal precisar, però, que hi ha diferències notables entre els treballadors: mentre que alguns produïen de manera periòdica durant tot l'any, d'altres ho feien de manera més puntual. Consta que un dels treballadors, Magí Ribé, dit *Saldoni*, que manufacturava cotonina i actuava de majordom, cobrava 4 lliures i 10 sous de setmanada.

D'altra banda, com a mínim entre el 1789 i el 1792 Fidel Moragas també proveïa Fidel Sagi de cotó per tòrçer, que aquest retornava torçut, i de cotó que vint-i-una dones, conegudes com a veteres, convertien en vetes.¹⁰³ La llibreta recull el nom d'aquestes dones, perquè Moragas anotava a la mateixa llibreta les compres a crèdit de productes tèxtils que feien a la botiga i que, segons consta, Fidel Sagi pagava restant-ho del que guanyaven, de manera que sovint no percebien res o fins i tot quedaven en deute fins a cobrar de nou. Les veteres, després, Moragas les venia a la botiga.

4.2. *Perxeria, dones i treball a domicili*

La condició de perxer de Fidel Moragas va marcar l'orientació del negoci. Els perxers es dedicaven a fabricar galons de seda, cintes, vetes, passamans, teixits amb barreja de seda i cotó, elements d'ornamentació i complements, és a dir, menuderies. Treballaven amb teler, a diferència dels passamaners, que ho feien a mà, i a més del teler necessitaven debanadores, un ordidor i una perxa, tot i que les eines van evolucionar amb el temps.¹⁰⁴ A partir del 1769, i molt especialment en la dècada dels

102. Jaume TORRAS, *Fabricants sense fàbrica: Els Torelló, d'Igualada (1691-1794)*, Eumo, Vic, 2006, p. 152.

103. AHT, reg. 794, f. 77.

104. PALLÀS, «El gremi dels perxers: un exemple de cohesió», p. 29.

vuitanta del segle XVIII, Carles III va impulsar un conjunt de normes liberalitzadores que atacaven els gremis i que van permetre als agremiats i independents gaudir de llibertat per fabricar i vendre productes que abans tenien vetats.¹⁰⁵ Els efectes d'aquestes mesures es perceben en el tipus de productes que Moragas encarregava a les dones: fil, camises, rets, faixes, mitges i calcilles.¹⁰⁶

No sabem en quin moment els Moragas van començar a proporcionar gènere a les cases per tal que les dones treballessin a la llar en el seu temps lliure a canvi d'una paga per cada encàrrec. Aquesta forma de producció era aliena als gremis i, segons Molas, la van aprofitar els mercaders més emprenedors per ampliar els seus negocis.¹⁰⁷ El primer llibre de comptabilitat en què consta que els Moragas utilitzen el treball a domicili és del 1782. Es tracta d'una llibreta de botiga que, de manera esparssa, recull que Fidel Moragas proporcionava seda per fer ret i llinet per filar. Entre els anys 1786 i 1799 es conserven 11 llibretes que mostren que 532 dones i 23 homes de Valls i de les poblacions de l'entorn (Vallmoll, el Pla, Figuerola, Masmolets, Vila-rodon, Alcover, Vilaverd, Cabra del Camp, Vilabella, la Riba i Montblanc) treballaven a càrrec dels Moragas o a petició de terceres persones. Atès que, en alguns casos, al costat dels noms es fa constar que els deutes provenen d'una llibreta anterior, sabem que ja havien contractat algunes d'aquestes dones amb anterioritat.

105. MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, p. 357.

106. Aquestes mesures que van beneficiar els negocis dels Moragas, segons Agustí AGRAMUNT BAYERRI, «L'impacte de la protoindustrialització en la crisi del gremi seder de Tortosa (1760-1780)», *Recerques: Història, Economia i Cultura*, 66 (2013), pp. 7-31, en el cas de Tortosa van trencar la cohesió interna del gremi del seders i una part dels agremiats van intentar inútilment conservar manufactures no competitives en un context cada vegada més obert.

107. *Ibidem*, p. 512.

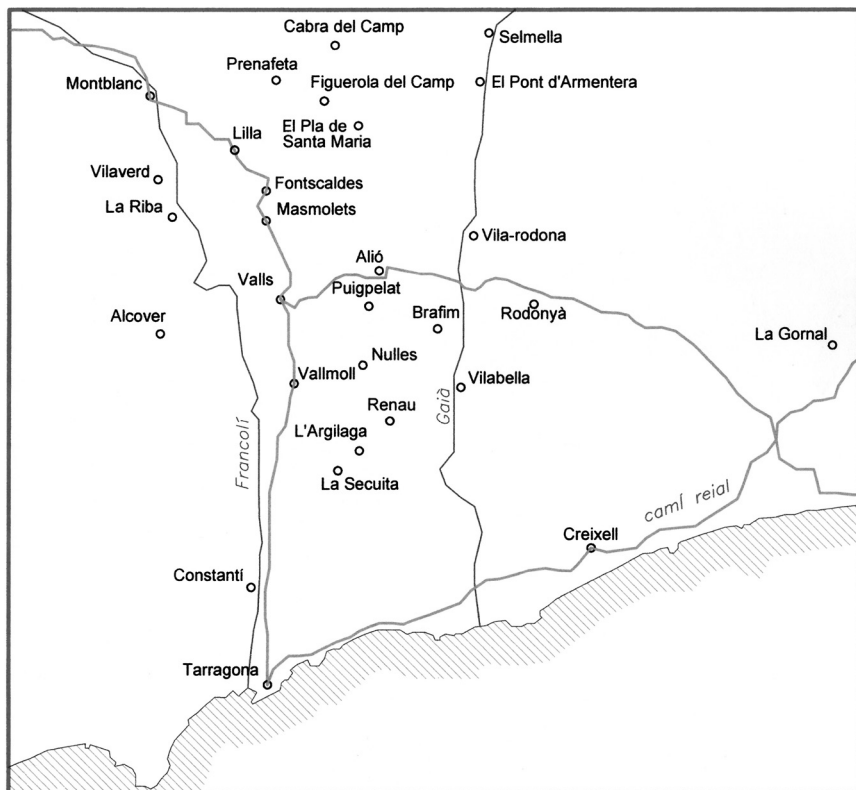

FIGURA 2. Poblacions de les dones que treballaven a domicili per a Fidel Moragas (elaboració pròpia).

El conjunt de dones que treballaven a domicili conforme un ventall molt variat, tant pel que fa a la condició social com a l'econòmica. En les llistes hi figuren els noms i els cognoms, i és freqüent que al costat hi apareguin els sobrenoms o les referències a terceres persones, normalment el pare o el marit, per tal d'identificar-les. El costum de l'època era portar el cognom del marit, però si el marit tenia un renom, les dones passaven a tenir el renom del marit. Així doncs, en les llibretes de la botiga hi consten l'estat civil de les dones (vídua, esposa d'oficial de l'exèrcit...), de vegades l'ofici (pagesa, perruquera, canonera, criada...), l'ofici feminitzat dels marits (apotecària, espardenyera, barbera, manes-

cala, botera, teixidora...), la condició ètnica («la gitana»...), el sobrenom («dita la Parelló», «dita Figueras», «dita Benedicta», «dita Ximet», «dita la Bonansa», «dita Sarmen», «dita la Tràpula», «dita Pastoret», «dita Felona», «dita la Pubilla»...), el malnom («la del Diabolo», «l'Antonietta Sis Dits»)¹⁰⁸ i referències al nom del marit, de la casa o del poble («la xica de Quimeras», «la dona de Roitg», «la dona de Sagi», «Doña Rita de Don Caresmar»,¹⁰⁹ «la Sandrosa», «la filla del ciller del regiment», «la jove de Borredà», «la criada de Joan Andreu»...).

En les notes que es prenen a la botiga, els noms de les dones encara són més incomplets: «la Paula del forn», «la dida de», «la criada del rector», «la muller de Baptista Canti», «una dona», «l'Anna del Pati», «la de Canellas dita Blena», «la chica de Torrosolla»,¹¹⁰ etc.

Aquestes denominacions de les dones contrasten amb els noms dels homes: tant en els llibres de la botiga com en els de la fàbrica, hi apareixen amb el nom i el cognom o bé amb l'ofici ben determinat («el sastre de les monges» o «el ciller del regiment»),¹¹¹ i algunes vegades, amb el sobrenom.

L'anàlisi dels períodes en els quals es lliura el material a les dones i aquestes retornen el producte elaborat mostra que les feines a domicili s'allargaven tot l'any, amb entregues concentrades en els mesos de gener, març, juny, juliol, agost i setembre. Les dones acostumaven a retornar la feina feta en un termini d'aproximadament dos mesos, que s'intercalaven amb la recepció dels materials. Això feia que també fossin operatius els mesos d'octubre i de novembre, i menys el mes de desembre. Per tant, no es detecta un treball de caràcter estacional, perquè els mesos més actius corresponen a aquells en els quals la feina al camp és més intensa. La productivitat de les dones de pagès s'ha de relacionar amb les diferents tipologies dels nuclis familiars, ja que en les famílies complexes era més fàcil repartir-se les feines i, mentre unes dones treballaven al camp, d'altres es podien dedicar a la producció tèxtil. D'altra banda, cal destacar que moltes de les dones que feien feines a domi-

108. AHT, reg. 979, f. 32.

109. AHT, reg. 817, f. 8.

110. AHT, reg. 817, f. 12. En referència al poble de Terrassola (Penedès).

111. AHT, reg. 817, f. 13.

cili residien a la ciutat i tenien, per tant, pocs vincles amb les tasques agrícoles, i també el fet que la varietat de conreus permetia el treball repartit al llarg del temps. Sembla un condicionant més destacat la disponibilitat de llum solar, atès que els mesos amb menys activitat són novembre, desembre i gener.

Els encàrrecs sempre eren petits: lli, llinet per filar un o dos masos, fil per a un o dos parells de mitges, seda per a un o dos rets, cotó per a un parell de calcilles... Aquesta estratègia permet analitzar la quantitat d'encàrrecs i de feines que va fer cada dona, en quin temps les va lliurar i el que cobrava per cada encàrrec i en un any. Quan retornaven la feina feta, se'ls feia l'encàrrec següent. Fidel Moragas no sempre pagava en el moment del lliurament. A les llibretes hi ha anotat que devia una part dels masos lliurats: «se li da 4 masos, se li deu 6 masos», «se li deu 3 masos», «se li deuen 12 masos»... Aquesta pràctica va ser especialment habitual l'any 1786. També hi ha llistes de masos rebuts i el preu per mas, però no apareix el total de cada retorn ni la suma total que certifiqui el cobrament de tota la feina feta. En aquests casos, se sol indicar que es buida el contingut en una altra llibreta.

Els Moragas feien constar per escrit, en el moment del retorn del material manufacturat, si es considerava que no complia els requisits de qualitat mínims: «en aquesta no se li a de donar més llinet»,¹¹² «ha filat molt gros», «no fila bé»,¹¹³ «no fila bé i està cabal»,¹¹⁴ «no vol filar»,¹¹⁵ «per grossos [els fils] no son paguats»,¹¹⁶ etc. Tanmateix, també es recull quan una de les dones destaca per la qualitat del seu treball: «fila bé».¹¹⁷

112. AHT, reg. 975.

113. AHT, reg. 708, f. 54. Es tracta de Madalena Payrot.

114. AHT, reg. 708, f. 65. Es refereix a Josepha Pons, d'Alió.

115. AHT, reg. 708. Maxine BERG, *La era de las manufacturas*, p. 93, destaca que la falta de control de la qualitat del treball va ser una de les causes de la crisi de la manufactura del segle XVIII.

116. AHT, reg. 975 i 1796.

117. AHT, reg. 975, p. 19. Daryll M. HAFTER, «El trabajo femenino preindustrial a gran escala en la Francia moderna», *Manuscrits*, 27 (2009), pp. 51-58, destaca que la irregularitat de la qualitat i la quantitat del treball femení a domicili va aconsellar

De l'anàlisi de la continuïtat de la feina de les dones entre el 1791 i el 1798, partint únicament d'aquelles de les quals es coneix la feina que se'ls encarregava en el període que estudiem, s'observa que hi ha molta diferència entre: *a)* les dones que treballen amb una gran regularitat, és a dir, almenys durant cinc anys; *b)* les que ho fan amb una certa continuïtat al llarg de tres o quatre anys, i *c)* les que ho fan puntualment, de les quals solament es recull la feina durant un o dos anys. Només ens consta una única dona que va treballar vuit anys.

**QUADRE 2. Anys treballats per les dones
entre el 1791 i el 1798**

Anys treballats	Nombre de dones
1	264
2	117
3	77
4	58
5	12
6	3
7	0
8	1

Si es comparen les llistes anuals de les dones, s'observa que la majoria consten en una sola llibreta de comptabilitat i, per tant, únicament van fer un o dos encàrrecs. En la comptabilitat apareix el nom de moltes dones que van rebre material per fer un o dos masos de fil un any i que arrossegaren el deute durant anys fins que hi ha constància que lliuraren el fil. S'observa que algunes dones desapareixen de les llistes i n'apareixen de noves. Es constata, per tant, que les dones del grup més gran (264) treballen una sola vegada. És possible que algunes d'elles passessin a formar part de les llistes de les persones de confiança dels Moragas que recollien el fil treballat en diverses poblacions, com es veurà més avall.

agrupar les dones en locals (protofàbriques) per tal de vigilar de més a prop el seu treball.

Quant a la productivitat, destaquen algunes dones que dediquen moltes hores a filar, a fer mitja o a cosir, entre les quals hi ha les dones de tres militars i una vídua, però la majoria treballen poc perquè tenen moltes ocupacions amb la família, el camp o el negoci familiar. Marfany apunta que a Anglaterra s'ha calculat que les dones invertien tretze hores diàries a fer les tasques domèstiques.¹¹⁸

Els primers controls del treball de les dones es feien en llibretes de paper bast de format allargat, en les quals constaven el nom i la tasca que havia fet cadascuna de les dones, amb un llenguatge de signes i amb abreviatures difícils d'entendre. Després la informació es traslladava a un llibre en què en el revers de cada pàgina, sota la paraula «DEU», constaven el nom de cada dona, el domicili, l'encàrrec que se li feia i el material que se li lliurava en pes. A la pàgina següent, a l'anvers, s'hi anotava l'«HAVER», és a dir, el producte manufacturat o confeccionat retornat, també en pes, el que se li havia de pagar per unitat i el que se li havia liquidat, de manera que d'una ullada es veia la fitxa completa de la treballadora. De vegades hi apareixia l'expressió «no té fil»,¹¹⁹ que indicava que a la filadora li faltava material per poder acabar la feina.

QUADRE 3. Dones que treballen a domicili
entre el 1791 i el 1799

	Nombre	Quantitat total d'unitats	Mitjana d'unitats per dona	Total d'encàrrecs	Mitjana d'encàrrecs per dona
Filadores ¹²⁰	311	8.398 masos	27	2.849	9,1
Camiseres ¹²¹	19	1.147 camises	60	137	7,2
Mitgeres ¹²²	30	486 parells	16,2	110	3,6

(Continua a la pàgina següent)

118. MARFANY, *Terra, protoindústria i població a Igualada*, p. 202.

119. AHT, reg. 708, f. 48. Es tracta de Magdalena Vives.

120. AHT, reg. 975, 707, 708, 709, 971, 972, 973, 978, 979, 1092, 1133 i 710.

121. Hem trobat camiseres en els registres 708 i 709, corresponents als anys 1793, 1794 i 1795, i no ens consta cap venda de camises a la botiga.

122. AHT, reg. 708, 709 i 1133.

123. AHT, reg. 708, 748, 979 i 707.

	Nombre	Quantitat total d'unitats	Mitjana d'unitats per dona	Total d'encàrrecs	Mitjana d'encàrrecs per dona
Reteres ¹²³	6	50 rets	83	21	3,5
Calcilleres ¹²⁴	66	1.098 parells	16,6	290	4,3
Faixeres ¹²⁵	1	2.540 canes	–	25	101,6
Guarnidores de culebres ¹²⁶	1	432 culebres	432	12	36
Saqueres ¹²⁷	1	295 sacs	295	–	–
Bugaderes	2	1 ll. 10 s. / jornal (1782-1795) ¹²⁸ 1 s. 6 d. / 1 jornal ¹²⁹		7	3,5

QUADRE 4. Productes elaborats, material proporcionat en quantitat i/o pes, preu pagat per unitat a les treballadores i preu a la botiga

Producte	Material	Quantitat	Pes	Pagament per unitat	Preu de venda a la botiga ¹³⁰	Preu de majorista ¹³¹
Fil de 32	Llinet	1 mas	14 unces	3 s. 6	8 s. 3	10 s.
Fil de 48	Llinet	1 mas	14 unces	3 s. 6 d.		

(Continua a la pàgina següent)

124. AHT, reg. 707 i 709.

125. AHT, reg. 958, p. 5. Madalena Sastre té 25 encàrrecs entre el 27 d'abril i el 15 d'agost. Per la feina cobra 9 lliures. D'altra banda, en el reg. 1133, p. 21, s'indica que Paula Fàbregas prepara l'ordit per fer faixes blanques «per faixa blanca per urdir faixa».

126. AHT, reg. 979, p. 27. Les culebres eren unes bosses per portar a sobre. Fa l'encàrrec entre el 23 d'agost i el 14 d'octubre.

127. AHT, reg. 707.

128. AHT, reg. 709, pp. 38 i 49. S'encarreguen a Francisca Forns quatre bugades, una cada 15 dies durant el període comprès entre el 20 de juliol i el 3 de setembre de 1795.

129. AHT, reg. 979, p. 11v. En aquest cas es tracta de la dona anomenada la Bonansa, que ajuda a fer la bugada.

130. AHT, reg. 1541, pp. 12-14, 1788-1789. El preu de les faixes variava segons la llargada i el color. Venien faixes de 14, 18, 22 i 27, i valien, respectivament, 14 sous, 1 lliura, 6 sous i 3 diners, 1 lliura, 13 sous i 9 diners, i 2 lliures. Les faixes «mollas» de 18 pams valien 18 sous.

131. AHT, reg. 783, p. 23. Cal tenir en compte que aquests preus són del 1795.

Producte	Material	Quantitat	Pes	Pagament per unitat	Preu de venda a la botiga ¹³⁰	Preu de majorista ¹³¹
Fil	Bri	1 mas	15 unces	3 s. 9 d.	—	7 s. 6 d.
Fil de 32	Lli	1 mas	14 unces	3 s. 6 d.	—	—
Fil de 40	Lli	1 mas	14 unces	3 s. 6 d.	9 s. 3 d.	11 s.
Fil de 48	Lli	1 mas	14 unces	5 s.	—	—
Fil	Estopa	1 mas	14 unces	2 s.	—	—
Fil	Cànem	1 mas	—	3 s. 6 d.	—	—
Fil	Cotó filat	1 lliura	—	1 ll. 7 s.	—	1 ll. 2 s.
Camisa	No consta	1 unitat	—	4 s.	12 s. ¹³²	—
Calcilla	Cotó	1 parell	2 unces	3 s. el parell	7 ss	—
Vetes	Cotó	1 peça	—	—	8 ss	—
Mitges	Fil de ram	1 parell	Entre 5,5 i 6,5 unces	9 s. el parell	—	—
Rets	Seda i tafetà	1 peça	Entre 7 i 12 argenços	7 s. 6 d. / 1 ll.	2 ll. 3 s.	—
Tovallons ¹³³	Cotó	40 lliures	—	—	—	—
Faixa blava de 16 pams	Cotó	—	—	—	1 ll. 6 s. 3 d.	—
Faixa de 14 pams	Lli	—	—	—	11 s.	—
Faixa Bilbao de 12 pams	Lli	—	—	—	12 s.	—
Sacs ¹³⁴	Cànem	295 (100 sacs)	2 ll. 10 s.	2 s. 6 d.	29 ll. 10 s.	—

132. AHT, reg. 971, núm. 21.

133. AHT, reg. 713. Dues dones, la Cirma i la Sula, reben de Fidel Moragas 40 lliures de cotó per fer un nombre indeterminat de tovallons. MORENO, «Pautas de consumo y diferenciación social en el Penedés», remarca que en el segle XVII els tovallons solien ser de cànem o de fil.

134. AHT, reg. 707, pp. 135 i 149. Correspon als anys 1798 i 1799.

4.2.1. *Els rets i les reteres*

Els rets els feien especialistes en treball amb seda. Els mesuraven en unces i argenços i també es calculaven a pes quan es retornava la feina feta. També es podien fer de tafetà.

El 1782 consten 22 reteres a qui Fidel Moragas va proporcionar seda per fer rets. L'encàrrec consistia a fer un treball de punt de malla per fer la bossa mallada que els homes i les dones es posaven al cap per recollir-se els cabells. Es tracta del nombre més elevat de què tenim constància, de reteres que treballaven per a Moragas en un mateix any. La seda procedia possiblement de València, d'Aragó o del mateix Principat.¹³⁵ La quantitat de seda per unitat oscil·lava entre 7 i 12 argenços, segons la funció, la mida i la dificultat de la peça. Per fer els rets utilitzaven seda negra, blava, carmesina o mostrejada. La producció de rets va evolucionar cap a la baixa fins al 1797, any en què consten 3 reteres (una de les quals en fa únicament 2) amb una producció total de 31 rets. En el compte de Magdalena Fontanillas, la més productiva de totes tres, es fa constar que retorna 3 rets i la resta de seda que no ha usat. Hi havia poques dones que fessin rets i encara eren més escasses les que únicament es dedicaven a elaborar-los. Fontanillas, per exemple, ho combinava amb les calcilles, de manera que pràcticament treballava tot l'any.¹³⁶

4.2.2. *Mitges i calcilles*

L'ús de les mitges de seda, lli, llana, estam, fil estam, cotó i filadís es va incrementar al llarg del segle XVIII.¹³⁷ La llibreta dedicada a les mitgeres

135. Antoni MARTÍ COLL, *Cartes d'un mestre veler (1770-1794)*, Caixa d'Estalvis de Mataró, Mataró, 1967, p. 48. Aquest és el cas de Pau Andreu, un veler de Mataró que comprava seda, preferentment al Principat, entre altres llocs, per fer mocadors per a l'exportació i per fer setí o gasa.

136. AHT, reg. 707, p. 90.

137. Sílvia CARBONELL, «Les mitges al segle XVIII. Controls de producció i qualitat», *Datatèxtil* (1998), pp. 45-54, <https://raco.cat/index.php/Datatextil/article/view/280814> (consulta: 9-2-2022).

és de l'any 1794 i recull el nom de 30 dones a qui Fidel Moragas proporciona fil, sense especificar-ne el gruix, el color o el material.¹³⁸ Tot i que majoritàriament es comprometen per a 6 encàrrecs, n'hi ha 3 que solament fan un parell de mitges i 4 que en fan 2 parells. De mitjana en fan entre 5 i 8 parells i les que s'hi dediquen més en fan 9 o 10. El total de mitges elaborades pel conjunt de 30 dones és de 157, la qual cosa significa una mitjana de 5,3 parells per dona. El pes del fil era de 5 o 6 unces; per tant, en cada encàrrec les dones rebien d'11 a 12 unces de fil. Consta un cas en què es barregen 7 argents de seda amb 1 de cotó per fer mitges.¹³⁹ Sovint les mitges podien tenir un pes diferent entre elles, inferior o superior al fil que s'havia donat. En aquests casos, s'havia de retornar el fil sobrer o anar-ne a buscar més si escassejava.

El nombre de dones que consta que feien calcilles —mitges de punt sense peu— l'any 1794 era de 26 i el 1797, 34. Les dones que feien calcilles normalment rebien cotó o cotó torçat a pes, en unces, i entregaven les calcilles fetes per parells, que mesuraven a pes. La producció de calcilles va augmentar en els anys centrals de la dècada dels noranta. La suma del total de calcilles elaborades per aquestes dones és de 267 parells, la qual cosa significa una mitjana de 12,2 per dona. Destaquen tres dones, Francisca Malats i Úrsula Mallorca, que en van fer 32 parells, i Francisca Martí, que en va fer 31.¹⁴⁰ Les calcilleres concentraven el seu treball entre els mesos de gener i octubre, i la màxima concentració d'encàrrecs era de març a agost.

4.2.3. *Les camiseres*

De fet, la informació sobre les camises és molt escassa. No es concreta el material que reben les dones per fer-les ni el model que han de seguir. De dones que fan camises n'hi ha 19. A la llibreta únicament consta la

138. AHT, reg. 817, f. 5. Hi consta una dida que fa mitges en les quals barrejava seda i cotó.

139. AHT, reg. 817, f. 4.

140. AHT, reg. 707.

indicació «li havem donat per fer camisas» i els encàrrecs acostumaven a ser de 6 i 12 camises, tot i que també en feien de més petits. Durant els anys 1793-1794 el conjunt de 19 dones confeccionaren 873 camises i el 1795 5 dones en confeccionen 268. Hi ha una gran diferència entre unes camiseres i les altres. Les dues dones més productives eren la muller del sergent Ximénez i Serafina Homs, que en fan, respectivament, 222 i 233 en 2 anys. Es pot suposar que a aquestes dues camiseres les ajudaven altres dones, possiblement de la pròpia família, atesa la gran diferència de producció que hi ha respecte a la resta. D'altres en fan entre 2 i 6, i algunes en confeccionen 24, 48 o 80.¹⁴¹ Treballen tot l'any, amb la màxima intensitat d'abril a setembre. Cobren 4 sous per camisa: per 6 camises, 1 lliura i 4 sous ; per 14 camises, 2 lliures i 16 sous, i per 12 camises, 2 lliures i 8 sous. Destaca el cas de Serafina Prats, que va cobrar 8 lliures i 8 sous per 42 camises confeccionades entre els mesos de setembre i octubre de l'any 1795.¹⁴²

4.3. *La filatura*

4.3.1. *Les filadores*

Segons Jaume Torras, la filatura era l'operació que generava més feina. Esmenta un document del 1765 de la Casa Torres Amat, de Sallent, on es calculava que un teler de teixits barats necessitava 12 filadores, i més si es tractava d'un gènere de més qualitat. El gruix de les filadores el constituïen les dones de pagès, que acostumaven a filar des d'antic. Torras apunta que la capacitat de filar de les famílies pageses era molt més gran que no pas la possibilitat de produir llana; per tal d'aprofitar aquesta habilitat, els paraires importaven floca a l'engròs per minimitzar-ne els costos.¹⁴³ A més de filar, les dones podien batre la llana, ren-

141. AHT, reg. 708.

142. AHT, reg. 709, pp. 1, 26, 27, 28, 35, 41 i 50.

143. Jaume TORRAS, «Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia», *Recerques: Història, Economia i Cultura*, II (1981), p. 14.

tar-la, bugadejar-la, cardar-la o pentinar-la. Llorenç Ferrer recull que Jaume Caresmar en el *Discurso sobre la agricultura, comercio i industria del Principado de Cataluña*, del 1780, observa que en moltes poblacions del Bages les dones no solament es dedicaven a la filatura del cànem, el lli, el cotó o la seda, sinó que també feien rets, vetes i altres manufactures. Ferrer sosté que les dones treballaven de manera generalitzada a causa de la seva versatilitat, perquè constituïen una mà d'obra que es podia contractar i descontractar fàcilment i amb salaris baixos.¹⁴⁴ Segons la documentació, els Moragas proporcionaven a les filadores sobretot llinet, lli, bri, cànem, estopa i cotó.

Les filadores constituïen el grup més gran de dones que treballaven a domicili per a Fidel Moragas. Les primeres referències a elles les trobem en la llibreta de la botiga dels anys 1782-1783, on, entre la relació de compres i deutes, hi ha intercalades algunes anotacions referides a la filatura, com ara una on s'indica que es proporciona a l'Antònia «I maset de llinet per filar» i una altra on es comenta que es ven tela a la dona del Miquel, «que treballa a casa».¹⁴⁵

A principis de la dècada dels noranta del segle XVIII s'observa un gran canvi en la documentació. Atesos el grau de complexitat que ha adquirit la comptabilitat de la botiga, que és molt més gran i disposa de molts més productes, com l'increment del treball a domicili, els llibres s'especialitzen i se separen: d'una banda, la botiga, i de l'altra, el treball a domicili. Alhora s'agrupen les dones per poblacions de residència, algunes de les quals tenien llibreta de comptabilitat pròpia. És el cas del Pla, Figuerola, Montblanc o Cabra del Camp. Entre els anys 1791 i 1795 les llibretes recullen la feina de les dones, ja fossin filadores, ja es dediquessin a fer rets, camises, mitges o calcilles. Les llibretes de treball a

144. FERRER, «Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer», p. 20; Luis GARRIDO-GONZÁLEZ, «El trabajo remunerado de la mujer en el siglo XVIII. Los casos de los contratos femeninos en la industria textil de Andalucía (España) de Laujar de Andarax (Almería) y Úbeda (Jaén)», *Trabajos y Comunicaciones*, 2a època, 50 (2019), p. 2, destaca que la poca formació de les dones justificava els salaris baixos i l'assignació de tasques considerades de menor estatus.

145. AHT, reg. 979, f. 19, Fons Moragas, Llibreta de la botiga i filadores.

domicili continuen fent constar les compres d'aquestes dones a la botiga, l'import de les quals es descomptava dels ingressos per la feina que feien, cosa que permet posar en relació el cost dels productes que compraven amb els imports que elles mateixes ingressaven.

QUADRE 5. Masos filats per les dones que treballen a domicili per a Fidel Moragas

Anys	Llinet	Lli	Bri	Cànem	Estopa	Total
1786 ¹⁴⁶	571	454	—	—	—	1.025
1789-1790 ¹⁴⁷	—	—	1	—	—	2.862
1791 ¹⁴⁸	—	—	6	—	—	1.347
1791 ¹⁴⁹	—	—	—	—	—	313
1792 ¹⁵⁰	—	—	—	—	—	907
1793-1794 ¹⁵¹	635	510	591	—	—	1.736
1795-1796 ¹⁵²	—	—	—	—	—	821
1795 ¹⁵³	151	83	7	—	—	241
1796-1797	2.243	1.541	56	38	42	3.490
1798	8	590	116	186	9	909
1799 ¹⁵⁴	—	—	—	—	—	131
Total						13.782

146. AHT, reg. 975.

147. AHT, reg. 976.

148. AHT, reg. 977.

149. AHT, reg. 973.

150. AHT, reg. 971.

151. AHT, reg. 708.

152. AHT, reg. 709.

153. AHT, reg. 710.

154. AHT, reg. 707.

4.3.2. *Filar de «nostre compte»*

Almenys a partir del 1792 i fins al 1798, l'amplitud del negoci va aconsellar a Fidel Moragas controlar fonamentalment les filadores de Valls i encarregar «de nostre compte» a persones de la seva confiança el control de la filatura d'algunes poblacions de l'entorn: Rosa Molins a Vallmoll, Pere Esplugas a Montblanc, Anton Rabasa i fill a Tarragona, Rafaela Grau a Constantí, Bernat Roca a Alcover, Joan Vidal a la Figuerola, Joan Rosselló, Isidre Gomà i Pere Güell al Pla i Jaume Uguet a Creixell. A Valls comptava amb Joan Rosselló, que controlava una part de la filatura. Cadascuna d'aquestes poblacions treballava un únic material, o bé cotó o bé llinet. Segons el que consta a la llibreta de l'any 1792, en aquell moment les dones filaven únicament llinet, que lliuraven en masos, que pesaven, mentre que a les llibretes dels anys 1796, 1797 i 1798 també hi consta que filaven cotó, que, com era habitual, calculaven a pes en lliures.

Rosa Molins era una de les dues dones que feia aquesta feina de coordinació. L'any 1792 apareix com a filadora de Vallmoll, però a partir del 1796 passa comptes amb Fidel Moragas per una quantitat de masos que fa pensar que ella s'encarregava de repartir el llinet entre les dones de Vallmoll, de recollir el fil un cop elaborat i de lliurar-lo, posteriorment, als Moragas. Hi consten quatre lliuraments: un del 1795 (cobra 147 lliures i 7 sous), un del 1796 i dos del 1797. El primer lliurament és de fil del 32, amb l'excepció de 155 masos de fil del 40, i tot es paga al preu habitual de 3 sous i 6 diners el mas filat. L'any 1797 se li encarrega fil del 54 (75 masos), del 40 (356 masos) i del 32 (595 masos), que feien un total de 1.126 masos per un valor de 306 lliures i 6 diners.

A partir del 1798 els Moragas van veure com començava una ràpida davallada de la producció de fil de lli i de cotó, tot i que es va mantenir, i fins i tot va augmentar, la producció de fil de cànem i de bri. L'economia catalana es va veure afectada per les guerres contra França (1793-1795) i contra Anglaterra (1796-1802), que van dificultar el comerç marítim i, de retruc, les exportacions d'aiguardent al nord d'Europa i al continent americà, alhora que es va produir un descens de la importació

**QUADRE 6. Producció de fil de llinet i cotó en diferents poblacions
entre els anys 1791 i 1798**

Nom	Població	Material	1791-1792 masos	1793-1794 masos ¹⁵⁵	1795 masos	1796-1797 masos ¹⁵⁶	1796-1797 lliures i unces ¹⁵⁷	1798	Preu mas/lliura
Pere Esplugues	Montblanc	Cotó	-	-	-	-	1296 ll. 28 unces 2.444 ll.	-	28 s. 10 s.
Rosa Molins	Vallmoll	Llinet	-	252	842	1126	-	412	3 s. 6 d.
Rafaela Grau	Constantí	Llinet (fil del 48 fi) (fil del 32)	150	-	-	-	-	-	6 s. 6 d. (48) 3 s. 9 d. (32)
Anton Rabasa i fill	Tarragona	Llinet (48) (32)	154	3.969	-	4.129 2.026 700	-	-	3 s. 6 d. (32) 3 s. 9 d. (32) 7 s. 6 d. (40) 10 s. (48)
Joan Vidal	Figuerola	Cotó fluix	-	-	-	-	946 ll. 7 unces	-	16 s.
Isidre Gomà	el Pla	Llinet (fil del 32)	1.362	-	-	-	-	-	-
Pere Güell	el Pla	Cotó <i>guirón</i> (Caracas)	-	-	-	-	690 ll. 6,5	-	27 s.
Bernat Roca	Alcover	Llinet (fil del 32) Cànem	4.700 3.675	2.058 2.268	-	9.643 131	-	661 208	3 s. / 3 s. 6 d. (32) 7 s. 6 d. (40)
Jaume Uguet	Creixell	Llinet (fil del 32) (fil del 40)	1.975 535	856 375	-	-	-	-	4 s.
Joan Rosselló	Valls	Llinet (fil del 32)	4.000	189 828	-	808 1.232	-	-	3 s. 6 d.
Pau Forés		Llinet ¹⁵⁸	-	172	-	-	-	-	-
Francesc Sala	Montblanc	Llinet	225	-	-	-	-	-	-
Total			16.776		842	20.416	5.376		
Suma total									38.034 m. 5.376 ll.

155. AHT, reg. 1086.

156. AHT, reg. 707.

157. AHT, reg. 707.

158. AHT, reg. 1086, p. 7. Es concreta que són masos «per fer filar a las màquines ab dos vegadas».

de cotó i una forta pujada dels preus.¹⁵⁹ A aquestes dificultats, s'hi sumà l'obligació de la ciutat de Valls de lliurar homes per a la guerra i de costejar les despeses del conflicte. I a aquests contratemps, a Valls s'hi afegiren un seguit d'anys de males condicions climàtiques que afectaren especialment el camp i provocaren una falta d'aliments i, en conseqüència, fam i revoltes.¹⁶⁰ Així doncs, el treball a domicili va minvar i de 1.095 masos (de cànem, bri i lli) filats l'any 1798 es va passar a 131 el 1799,¹⁶¹ coincidint amb la crisi finisecular.

Arran de la mort de Fidel Moragas, el seu fill Josep va arrendar la botiga,¹⁶² orientà el negoci cap al comerç amb Amèrica i ho compatibilitzà tot plegat amb l'administració dels arrendaments de drets senyoriais de grans propietaris castellans que havien heretat terres a Catalunya i també amb la gestió dels delmes de la mitra de Tarragona.¹⁶³ El seu hereu, Fidel Moragas Dot, format a la Universitat de Cervera, va tancar definitivament la botiga i va gestionar els negocis heretats. L'any 1831 va demanar a Ferran VII que li concedís un escut d'armes i un títol de noblesa, petició que li fou concedida.¹⁶⁴

159. Alex SÁNCHEZ i Francesc VALLS, «El mercado del algodón en Barcelona durante la crisis del Antiguo Régimen, 1790-1840», *Revista de Historia Industrial*, 58 (2015), pp. 70-73.

160. OLIVÉ, «Els vallencs també van ser presents a les colònies americanes», p. 362.

161. Reg. 707, 1795-1800.

162. AHT, reg. 853. Poc abans de marxar a Maó deixaren com a administrador de la botiga Francisco Badia i després Feliu Torrella, que portava la botiga de Tarragona. A partir del 1829 Francisco Marca s'encarregà de l'establiment de Valls fins que va tancar, l'any 1832.

163. Entre altres, administrava arrendaments de drets senyoriais i delmes del duc d'Híjar, del marquès de Barberà, del duc de Medinaceli, del comte de Vallcabra i del comte de Santa Coloma de la població del Catllar, entre altres. De la mitra de Tarragona, n'administrava els delmes de Vilaverd, Rocafort de Queralt, l'Espluga Calba, Tarrés, Vallclara, Vilosell, Vila-seca i Alcover, a més del novè de les cases majors delmeres dels bisbats de la Seu i de Tortosa.

164. Així ho confirma el «Despacho confirmatorio del escudo de armas, nobleza y genealogía, enlaces, entronques, méritos y servicios que por su línea troncal corresponde a Dn. Fidel de Moraga, natural de Valls, Arzobispado y Corregimiento de Tarragona en la provincia de Cataluña [...] Madrid: año de 1831».

5. *Conclusions*

Durant la segona meitat del segle XVIII Valls complia les condicions demogràfiques, polítiques, econòmiques i socials per esdevenir productora i exportadora, concretament al nord d'Europa i al continent americà, de vi i aiguardent, i alhora per desenvolupar la manufactura en el seu territori i crear una xarxa d'intercanvi de productes agrícoles i tèxtils. La família Moragas va ser una de les que va aprofitar aquesta conjuntura i es va enriquir amb aquest procés.

La botiga va esdevenir el nucli dels negocis dels Moragas i fou a l'entorn d'aquesta que es va establir la relació de les dones que treballaven a domicili per a Fidel Moragas. De la botiga rebien el material per filar o manufacturar, al mateix temps que hi compraven el que necessitaven per al consum propi. Pagaven amb el que cobraven per la seva feina, de manera que Moragas s'assegurava les vendes i el cobrament. Moragas, doncs, aconseguia una clientela captiva que li garantia un volum de vendes determinat. Tot i que la majoria de les dones eren de Valls, també n'hi havia d'altres poblacions de l'Alt Camp i del Camp de Tarragona. Hi havia filadores, camiseres, calcilleres i reteres, que treballaven a preu la unitat. El comptable anotava curosament el material que es donava a cada dona i el valor de les compres que cadascuna feia a la botiga, per passar comptes i liquidar la diferència entre el que guanyaven amb el seu treball i el que havien gastat. Aquesta pràctica també afectava les dones que treballaven per a altres perxers que rebien el material a través de la botiga de Fidel Moragas. Aquest és el cas de les veteres de la fàbrica de Fidel Sagi: Sagi pagava directament els deutes que les dones tenien a la botiga descomptant-ho dels diners que elles havien de cobrar treballant per a ell.

A més de les dones que treballaven directament per a Moragas, per disposar de més mercaderia aquest confiava el control de la producció de fil de lli o de cotó a persones de la seva confiança de diferents poblacions de l'entorn, que alhora contractaven dones per treballar a domicili.

Filar o fer rets, calcilles, camises o mitges obligà les dones a intensificar el treball a la llar i a comptar amb la col·laboració de tots els mem-

bres de la família. Les dones treballaven per una remuneració molt baixa i, tot i que sovint eren contractades per la seva habilitat i la seva capacitat de concentració en tasques monòtones, aquestes aptituds mai no es van considerar com una especialitat. Aquesta infravaloració va anar a favor de Fidel Moragas i del seu fill. La relació laboral entre els Moragas i les dones que treballaven a domicili es va estroncar l'any 1799, en què hi va haver una davallada molt marcada de la producció a domicili que ja no es va remuntar.

Les dones van facilitar l'expansió de la indústria tèxtil catalana i, per tant, van ser imprescindibles en la protoindustrialització. Treballar a domicili els va possibilitar, a elles i a les seves famílies, accedir al consum de productes tèxtils, demanda que va estimular la producció de gèneres d'origen vegetal, com el lli, el cotó o el cànem, en una dinàmica que Jan de Vries ha denominat la «revolució industriosa». La botiga dels Moragas esdevé un mirall dels canvis que es van produir en els hàbits de consum a tot Europa en les darreres dècades del segle XVIII.

La botiga també va servir als Moragas per ampliar els negocis, establir contactes i obrir noves vies per fer beneficis, especialment el comerç amb Amèrica i l'administració d'arrendaments i delmes. I quan van tenir aquestes noves oportunitats assegurades, van tancar la botiga, van abandonar les activitats productives i es van dedicar a la gestió de patrimoni.